

УДК 159.9. 378. 37

ПРОГРАМА ФОРМУВАННЯ ТОЛЕРАНТНОСТІ ДО НЕВИЗНАЧЕНОСТІ В МАЙБУТНІХ ПСИХОЛОГІВ ТА АНАЛІЗ ЇЇ ЕФЕКТИВНОСТІ

Хілько С.О., старший викладач
кафедри психології та особистісного розвитку
ДВНЗ «Університет менеджменту освіти»

У статті розкрито зміст програми формування толерантності до невизначеності в майбутніх психологів, спрямованої на досягнення таких практичних завдань, як формування когнітивної, афективної, конативної складових частин толерантності до невизначеності. Проаналізовано результати формувального експерименту. Представлено показники ефективності розробленої програми формування толерантності до невизначеності в майбутніх психологів.

Ключові слова: формування толерантності до невизначеності, інтолерантність до невизначеності, майбутні психологи.

В статье раскрыто содержание программы формирования толерантности к неопределенности у будущих психологов, направленной на достижение таких практических задач, как формирование когнитивной, аффективной, конативной составляющих толерантности к неопределенности. Проанализированы результаты формирующего эксперимента. Представлены показатели эффективности разработанной программы формирования толерантности к неопределенности у будущих психологов.

Ключевые слова: формирование толерантности к неопределенности, интолерантность к неопределенности, будущие психологи.

Khilko S.O. FUTURE PSYCHOLOGISTS' AMBIGUITY TOLERANCE FORMATION PROGRAM AND ITS EFFECTIVENESS

The article deals with content of the program of formation of future psychologists' ambiguity tolerance. The program aims at developing cognitive, affective, and conative components of ambiguity tolerance in students of psychology. The author presents the results of the program test application and analyzes its effectiveness.

Key words: formation of ambiguity tolerance, ambiguity intolerance, future psychologists.

Постановка проблеми. Трансформаційні процеси в системі вищої освіти в Україні актуалізують питання підготовки майбутніх психологів, здатних до продуктивного вирішення професійних задач у нових, неструктурованих, неоднозначних ситуаціях. Це дає можливість майбутнім психологам позитивно оцінювати невизначені ситуації в професійній діяльності і сприймати їх не як загрозу, а як можливість для професійного розвитку.

Формування толерантності до невизначеності є одним із важливих питань підготовки майбутніх фахівців, здатних конструктивно вирішувати професійні задачі в сучасних соціально-економічних умовах нашої держави, які пронизані невизначеністю і динамізмом. Таким чином, актуальною є розробка програми формування толерантності до невизначеності в майбутніх психологів на основі теоретико-емпіричного дослідження даної проблеми та аналіз її ефективності емпіричним шляхом.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема ТН була предметом наукового дослідження зарубіжних [1; 3; 4; 8; 10-13 та ін.] та українських авторів [2; 5; 6; 7]. У цих роботах розглядається зміст і структура конструктів «толерантність до невизначеності»

(ТН), «інтолерантність до невизначеності» (ІТН), особливості прийняття рішень у ситуації невизначеності і ризику, ТН як риса особистості. З іншого боку, досліджуються особливості зв'язку ТН і креативності, інтелектуально-особистісний потенціал людини в контексті психології невизначеності, вплив ТН на професійно важливі якості керівника, ТН як прогресивна якість, що забезпечує життєстійкість сучасної людини та готовність її до змін, взаємозв'язок ТН, допінг-стратегій і емоційного інтелекту та ін. Розробляються методики дослідження толерантності до невизначеності.

Слід зазначити, що українські вчені досліджували феномен ТН: у зв'язку з вивченням механізмів особистісного змінювання; як перехід до нової ідентичності, як «системоутворюючий особистісний фактор творчої обдарованості»; як одну із складових частин професійної толерантності керівників загальноосвітніх навчальних закладів; як одну з можливих умов формування професійної компетентності майбутнього психолога; як показник когнітивного стилю керівників загальноосвітніх навчальних закладів.

Разом із тим досліджень, які вирішують питання проблеми формування ТН, досі

бракує. Зокрема, потребують окремого аналізу питання психологічних умов формування ТН у майбутніх психологів.

Постановка завдання. Виходячи з актуальності та недостатньої розробки проблеми, метою дослідження є розробка та апробація програми формування ТН у майбутніх психологів. Відповідно до цієї мети були окреслені такі завдання: 1. Розробити зміст та структуру програми формування ТН у майбутніх психологів. 2. Провести апробацію програми формування толерантності до невизначеності в майбутніх психологів. 3. Здійснити аналіз ефективності розробленої програми формування ТН у майбутніх психологів.

Виклад основного матеріалу дослідження. В основу програми «Формування толерантності до невизначеності у майбутніх психологів» було покладено компонентні складові формування ТН (табл. 1).

Як зазначено в табл. 1, виявлені проблеми недостатнього рівня сформованості ТН у майбутніх психологів на етапі констатувальної частини дослідження зумовили основні напрями роботи щодо змісту програми формування ТН.

Мета програми: висвітлення психологічних особливостей формування ТН у майбутніх психологів у професійній діяльності. **Завдання** даної програми полягають у формуванні когнітивного, афективного та конативного компонентів ТН, зокрема: формування уявленнь про поняття «толрантність до невизначеності», «інтолерантність до невизначеності»; підвищення рівня обізнаності про ознаки, що підтверджують сформованість ТН; ознайомлення з психологічними умовами формування ТН у майбутніх психологів; оволодіння методами діагностики рівнів сформованості ТН; формування позитивного ставлення до ТН; формування вміння діяти в складних ситуа-

ціях, звертатися до нових джерел інформації для вирішення нових проблем.

Реалізація поставлених завдань відбувалася шляхом виконання трьох етапів формувального експерименту.

Перший етап. На основі проведеного емпіричного дослідження рівнів, компонентів і чинників формування ТН виявлено проблеми недостатнього рівня сформованості ТН у майбутніх психологів (див. табл. 1) та визначено основні теоретичні питання, які слід розкрити у вигляді інформаційної частини програми, і перелік основних психологічних якостей, що потребують подальшого формування для підвищення здатності ТН у професійній діяльності майбутніх психологів.

Було визначено такі теоретичні теми: «Сутність і показники толерантності / інтолерантності до невизначеності», «Відмінність толерантної до невизначеності особистості від інтолерантної», «Компонентні складові формування толерантності до невизначеності у майбутніх психологів», «Психологічні умови формування ТН», «Сутність і типи ситуацій невизначеності в професійній діяльності психологів», «Джерела позитивних або негативних емоцій і почуттів у ситуаціях невизначеності, суперечливості, неоднозначності в майбутніх психологів», «Способи саморегуляції в невизначених ситуаціях», «Продуктивні і непродуктивні копінги в ситуаціях невизначеності».

Встановлено якості, які потребують формування в майбутніх психологів: рефлексивність, особистісна готовність до змін у ситуаціях невизначеності, емпатія, винахідливість, сміливість, впевненість у невизначених або двозначних ситуаціях, здатність приймати рішення і діяти в професійній діяльності, коли мова йде про невизначеність (готовність ризи-

Таблиця 1

Компоненти, показники та проблеми формування толерантності до невизначеності в майбутніх психологів

Компоненти формування ТН	Показники компонентів	Проблеми недостатнього рівня сформованості ТН
Когнітивний	Обізнаність та усвідомленість щодо формування ТН	Низький рівень обізнаності щодо сутності понять ТН, ІТН; необізнаність про ознаки, що підтверджують сформованість ТН; необізнаність та неусвідомленість позитивної складової ТН
Афективний	Позитивне ставлення до формування ТН	Знижені прояви емпатії, співчуття, співпереживання й розуміння інших людей; знижений життєвий тонус при стресових ситуаціях і ситуаціях невизначеності; недостатній рівень сформованості емоційної стійкості, навичок самоконтролю в ситуаціях невизначеності
Конативний	Рішучість та дієвість в ситуаціях невизначеності	Невміння рішуче діяти в складних ситуаціях, нездатність перебудуватися і змінювати свою поведінку в нових ситуаціях, застосування непродуктивних копінгів у ситуаціях невизначеності

кувати або суб'єктивно і раціонально діяти), прагнення до змін у нових, невизначених ситуаціях, самовладання в ситуаціях, коли неясна сутність того, що відбувається, коли невизначені цілі й очікування.

На основі аналізу отриманих результатів було розроблено зміст і структуру програми формування ТН у майбутніх психологів. Тривалість програми «Формування толерантності до невизначеності у майбутніх психологів» складає 54 акад. год., з яких 36 год. – аудиторних занять (6 тренінгових сесій по 6 годин на кожну), 2 акад. год. – вступ до тренінгу, 2 акад. год. – завершення тренінгу та 14 год. – самостійної роботи (для виконання творчих завдань). Кожна тренінгова сесія складалась із таких блоків: інформаційного, діагностичного, праксеологічного, акмеологічного. *Інформаційний блок* передбачає актуалізацію і закріплення установки майбутніх психологів на формування здатності толерантного ставлення до ситуацій невизначеності в професійній діяльності. *Діагностичний блок* дає можливість визначити вихідний рівень сформованості когнітивного, афективного і конативного компонентів ТН у майбутніх психологів. *Праксеологічний блок* спрямований на формування ТН у майбутніх психологів як важливого чинника їх професійного становлення. *Акмеологічний блок* має на меті закріплення і розвиток конструктивних особистісних новоутворень як складових психологічної готовності майбутніх психологів до здійснення професійної діяльності. Перше та останнє заняття мали логічні початок та завершення всього циклу програми і передбачали обговорення отриманої інформації та рефлексивний аналіз. Між всіма тренінговими сесіями майбутнім психологам було запропоновано творчі завдання.

Другий етап формувального експерименту включав власне проведення тренінгової програми. У формувальному експерименті взяли участь 51 майбутній психолог, які були поділені на 2 групи, одна з яких склала експериментальну групу, а друга – контрольну. Тренінг був проведений для 26 осіб (24 жінки і 2 чоловіка), всі здобувачі вищої освіти за спеціальністю «Психологія» Навчально-наукового інституту

менеджменту та психології ДВНЗ «Університет менеджменту освіти». Усі майбутні психологи, що входили до експериментальної і контрольної груп, приблизно мали однакові соціально-демографічні характеристики (проміжні змінні), а саме: а) приблизно однаковий вік (від 20 до 45 років); б) наявний стаж трудової діяльності і без нього; в) були з різних курсів навчання (з 1 по 6 курс). Формувальний вплив здійснювався один раз на тиждень, підготовка мала системний, цілісний характер відповідно до змісту та мети тренінгу, спрямованого формування ТН у майбутніх психологів у професійній діяльності.

Третій етап. Для визначення ефективності тренінгу на кожній тренінговій сесії передбачено діагностичну частину з використанням психодіагностичних методик, спрямованих на діагностику рівнів сформованості компонентних складових ТН у майбутніх психологів [9].

Наступний крок полягав у проведенні загальної повторної діагностики респондентів, після закінчення тренінгу, з метою дослідження якісних особистісних змін. Діагностика проводилась відповідно до визначених раніше компонентів: когнітивного, афективного і конативного. Математичне обчислювання отриманих результатів здійснювалось за допомогою пакета статистичної обробки даних SPSS (версія 17) та піддавались змістовному якісному аналізу.

Результати експериментального впровадження програми «Формування толерантності до невизначеності в майбутніх психологів».

Ефективність впровадження тренінгової програми здійснювалась за допомогою встановлення позитивної динаміки за показниками компонентів формування ТН (когнітивний, афективний, конативний) в експериментальній групі респондентів.

Так, порівняльний аналіз даних дослідження когнітивного компоненту формування ТН показав, що в експериментальній групі майбутніх психологів виявлено відмінності за наслідками формувального експерименту (табл. 2).

Як видно з табл. 2, відзначається позитивна динаміка у формуванні когнітив-

Таблиця 2

Розподіл досліджуваних за рівнями сформованості когнітивного компонента до та після формувального експерименту

Групи	Рівень сформованості (кількість досліджуваних, у %)					
	1 зріз			2 зріз		
	низький	середній	високий	низький	середній	високий
Експериментальна	42,4	52,6	5	11,7	65,4	22,9
Контрольна	40,8	53,2	6	42,4	54,8	2,8

ного компонента в експериментальній групі: кількість респондентів із високим рівнем розвитку даної якості зросла з 5% до 22,9%, у той час як кількість досліджуваних із низьким рівнем розвитку зменшилась з 42,4% до 11,7%. Виявлені зміни когнітивного компонента є статистично значущими ($p < 0,05$). Щодо контрольної групи, то за результатами 1-го та 2-го зрізів зафіксовані лише незначні зміни, які в цілому істотно не змінюють ситуацію щодо рівня сформованості когнітивного компоненту в майбутніх психологів.

Таким чином, можна констатувати, що в процесі проведення тренінгової програми майбутні психологи демонстрували вищий рівень обізнаності та усвідомленості щодо позитивної складової ТН, умов формування ТН, ознак ТН та ІТН у різних ситуаціях професійної діяльності психологів, осмислення свого мислення в ситуаціях невизначеності.

Наступний крок полягав в аналізі результатів експериментальної роботи щодо афективного компонента формування ТН у майбутніх психологів (табл. 3).

Аналіз результатів дослідження, представлений у табл. 3, свідчить про переважання низького та середнього рівнів

сформованості афективного компонента в експериментальній та контрольній групах. Після проведення формувального експерименту в експериментальній групі визначається позитивна динаміка (статистична значущість на рівні $p < 0,05$) в бік появи респондентів з високим рівнем і зменшення низького рівня сформованості афективного компонента, тобто досліджувані з низьким рівнем даного компонента після участі в експерименті, отримували середні показники, а досліджувані із середніми показниками – високий рівень.

Таким чином, у майбутніх психологів експериментальної групи зафіксовано позитивні зміни в розумінні емоційного стану іншої людини, саморегуляції емоційного стану в стресових ситуаціях, пов'язаних із новим, невідомим або інноваційним у професійній діяльності психолога.

Порівняльний аналіз результатів попереднього й підсумкового тестування за конативним компонентом показав яскраво виражену позитивну динаміку в експериментальній групі й незначні зміни в контрольній групі (табл. 4).

У таблиці 4 зазначено, що в експериментальній групі середній рівень мають

Таблиця 3

Вплив експериментальної роботи на показник афективного компонента формування ТН у майбутніх психологів до та після формувального експерименту

Групи	Рівень сформованості (кількість досліджуваних, у %)					
	1 зріз			2 зріз		
	низький	середній	високий	низький	середній	високий
Експериментальна	48,4	49,7	1,9	26,2	52,5	21,3
Контрольна	49,2	50,1	0,7	47,8	50,4	1,8

Таблиця 4

Рівні сформованості конативного компонента в майбутніх психологів до та після формувального експерименту

Групи	Рівень сформованості (кількість досліджуваних, у %)					
	1 зріз			2 зріз		
	низький	середній	високий	низький	середній	високий
Експериментальна	12,8	84,8	2,4	4,7	80,9	14,4
Контрольна	11,5	86,3	2,2	10,5	87,9	1,6

Таблиця 5

Вплив експериментальної роботи на узагальнений показник формування ТН у майбутніх психологів до і після формувального експерименту

Групи	Рівень сформованості					
	1 зріз			2 зріз		
	низький	середній	високий	низький	середній	високий
Експериментальна	32,2	67,3	0,5	8,4	78,9	12,7
Контрольна	31,2	68,4	0,4	31	68,7	0,3

більшість респондентів, але відбулися й такі зміни: зменшення кількості респондентів з низьким рівнем (з 12,8% до 4,7%) і збільшення респондентів з високим рівнем (з 2,4% до 14,4%) сформованості конативного компонента.

Натомість зміни в контрольній групі, за результатами 1-го та 2-го зрізів, є незначними, істотно ситуацію не змінюють. За критерієм χ^2 Пірсона відмінності не є статистично значущими ($p = 0,116$), знаходяться на рівні тенденції.

Слід зазначити, що оцінюючи невизначену ситуацію, яка може сприйматися як стресова або корисна для себе, особистість вивчає свої внутрішні і зовнішні ресурси, які впливають на здатність діяти в таких ситуаціях. Отже, особистість, виконуючи суб'єктивний характер оцінки невизначеної ситуації, формує свої емоційні та поведінкові реакції [10], які мають складний ієрархічний процес. Це означає, що в різних ситуаціях майбутні психологи проявляють як толерантність, так і інтолерантність до невизначеності, що потребує більш детального дослідження даної проблеми.

У контексті досліджуваної проблеми наступний крок полягав у проведенні аналізу результатів дослідження сформованості ТН у майбутніх психологів за узагальненим показником (авторська модель) в експериментальній та контрольній групах до і після формувального експерименту (табл. 5).

Дані, наведені в таблиці 5, свідчать про певні особливості динаміки формування ТН у майбутніх психологів протягом формувального експерименту. Після проведення формувального експерименту можна спостерігати, що відбулося зменшення кількості досліджуваних із низьким (з 32,2% до 8,4%) рівнем сформованості ТН за рахунок збільшення кількості досліджуваних із середнім (з 67,3% до 78,9%) рівнем і високим (з 0,5% до 12,7%) рівнем.

Отже, можна стверджувати, що програма «Формування толерантності до невизначеності в майбутніх психологів» є ефективною, оскільки після її проведення в майбутніх психологів, що входили в експериментальну групу формувального експерименту, значно покращились характеристики компонентних складових ТН (за авторською моделлю), а саме:

1) *складники когнітивного компонента*: здатність аналізу, осмислення та усвідомлення свого мислення, придбаних знань і поведінки в ситуаціях минулого, актуального та прогнозованого майбутнього, аналіз своїх думок, почуттів і мотивів в умовах, які змінюються; поінформованість про поняття ТН, ІТН; знання про ознаки, що під-

тверджують сформованість толерантності до невизначеності; знання про відмінності толерантної до невизначеності особистості від інтолерантної; усвідомлення щодо позитивної складової ТН;

2) *складники афективного компонента*: підвищення життєстійкості в стресових ситуаціях, які виникають у зв'язку з інноваціями; здатність до кращого розуміння емоційного стану іншої людини в невизначених ситуаціях професійної діяльності психологів; здатність проявляти позитивні емоції в ситуаціях невизначеності, суперечливості, неоднозначності;

3) *складники конативного компонента*: вміння приймати рішення і діяти в складних ситуаціях, змінювати власні плани та рішення, перебудовуватися в нових ситуаціях; здатність застосовувати більший репертуар способів вирішення ситуацій невизначеності; готовність йти невідомими шляхами, толерантно відноситися до невизначених ситуацій і вирішувати складні задачі в професійній діяльності психолога.

Висновки з проведеного дослідження. Розроблено зміст та структуру програми формування ТН у майбутніх психологів. Програма «Формування толерантності до невизначеності в майбутніх психологів» – це орієнтовна тренінгова програма, що має на меті висвітлення психологічних особливостей формування ТН у майбутніх психологів у професійній діяльності. Кожна тренінгова сесія складається з таких блоків: інформаційного, діагностичного, практичного, акмеологічного. Програма включає змістове наповнення характеристик когнітивного, афективного та конативного компонентів ТН (за авторською моделлю).

Для формування особистісних якостей, що сприяють здатності толерантно сприймати невизначені ситуації і продуктивно діяти в них, було складено та апробовано програму «Формування толерантності до невизначеності у майбутніх психологів». Програма складається з шести тренінгових сесій та спрямована формування обізнаності та усвідомленості щодо психологічних умов формування ТН, позитивного ставлення до формування ТН, рішучості в прийнятті рішень та дієвості в ситуаціях невизначеності.

Здійснено аналіз ефективності розробленої програми формування ТН у майбутніх психологів. На основі отриманих статистично значущих показників було доведено, що в майбутніх психологів експериментальної групи після тренінгової програми змінилося ставлення до невизначеності в кращу сторону, підвищилось розуміння важливості формування ТН у процесі професійної під-

готовки майбутніх психологів, покращилось емоційне реагування на невизначені ситуації взагалі і в професійній діяльності психологів зокрема. Також майбутні психологи відмітили зміни свого відношення до пошуку шляхів вирішення складних, неоднозначних проблем у професійній діяльності психологів. У той час як у контрольній групі статистично значущі показники відсутні.

Перспектива подальших досліджень.

Перспективним напрямом дослідження даної проблеми є розробка та апробація моделі психологічного консультування з питань формування толерантності до невизначеності в майбутніх психологів.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Бергис Т.А. Готовность личности к переменам и толерантность к неопределенности на этапе ранней взрослости / Т.А. Бергис // Вектор науки ТГУ. – СПб. – 2015. – № 4(23). – С. 38.
2. Гусев А.І. Толерантність до невизначеності як чинник розвитку ідентичності особистості : дис. ... канд. психол. наук : 19.00.07 / А.І. Гусев. – К., 2009. – 233 с.
3. Корнилова Т.В. Принцип неопределенности: Единство интеллектуально-личностного потенциала человека / Т.В. Корнилова, М.А. Чумакова, С.А. Корнилов, М.А. Новикова. – М. : Смысл, 2010. – 334 с.
4. Леонов И.Н. Влияние толерантности к неопределенности на профессионально важные качества руководителя : дис. ... канд. психол. наук : 19.00.03 / И.Н. Леонов ; Удмуртск. гос. ун-т. – Удмуртия, 2015. – 256 с.
5. Лушин П.В. Личностные изменения как процесс: теория и практика: моногр. / П.В. Лушин. – Одесса : Аспект, 2005. – 334 с.
6. Носенко Е. Толерантність до невизначеності як системоутворювальний особистісний чинник творчої обдарованості / Е. Носенко, М. Шаповал // Психологія і суспільство. – 2002. – № 1. – С. 97.
7. Перегончук Н.В. Ситуація невизначеності перехідного періоду розвитку суспільства як психологічна умова формування професійної компетентності майбутнього психолога / Н.В. Перегончук // «ScienceRise». – 2016. – № 3/1(20). – С. 41. – (Серія «Психологічні науки»).
8. Солнцева Г. Н. Принятие решений в ситуации неопределенности и риска / Г.Н. Солнцева, Г.Л. Смолян. – М. : Труды ИСА РАН. – Т. 41. – 2009. – С. 266.
9. Хілько С.О. Методика дослідження особливостей формування толерантності до невизначеності у майбутніх психологів / С.О. Хілько // Вісник післядипломної освіти: зб. наук. пр. / НАПН України, Ун-т менедж. освіти ; редкол. : О.Л. Ануфрієва [та ін.]. – К. : АТОПОЛ ГРУП, 2016. – Вип. 2(31). – С. 138.
10. Bayer, S. The Relationship Between Basic Assumptions, Posttraumatic Growth, and Ambiguity Tolerance in an Israeli Sample of Young Adults: A Mediation-Moderation Model / S. Bayer, R. Lev-Wiesel, M. Amir // Traumatology. – 2007. – Vol. 13. – P. 4–15.
11. Hofstede G. Culture's Consequences: Comparing Values, Behaviors, Institutions, and Organizations Across Nations. / G. Hofstede. – Thousand Oaks CA: Sage Publications, 2003. – 616 p.
12. Lakhana, A. Tolerance of Ambiguity in Educational Technology: A Review of Two Social Science Concepts. Masters thesis / A. Lakhana. – Concordia University, 2012. – 136 p.
13. Stoycheva K. Tolerance for ambiguity, creativity, and personality / K. Stoycheva // Bulgarian Journal of Psychology (SEERCP 2009 Conference Papers, Part Two). – 2010. – Vol. 1. – № 4. – P. 178–188.